

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Кызыл-Сылдысская средняя общеобразовательная школа с.Булун-Бажы
Эрзинского кожууна Республики Тыва

«Рассмотрено»
Руководитель ШМО
Серембил М.Х.
Протокол № 1
от 19 августа 2023г.

«Согласовано»
Заместитель директора по
УВР
Баадыр Д.П.
21.08 2023г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по родной (тувинской) литературе

указать предмет, курс, модуль

ступень обучения, класс: среднее общее образование, **10 класс**

(основное общее, среднее (полное) общее образование с указанием классов)

Уровень: базовый

(базовый, профильный)

Общее количество часов по плану **34ч.**

Количество часов в неделю **1 час**

Год составления: **2023-2024** учебный год

Срок реализации: 1 год

Учитель: Хумбун Анай-Хаак Аясовна

Тайылбыр бижик

10-гу класска төрөөн чогаалга ажылчын программада кирген чогаалдарның даңзызын Куулар Д. С болгаш Монгуш А. М -ның тургусканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература”(Кызыл 1994) программазынга даянып тургускан. А амгы үениң негелдезин езугаар ажылчын программаның тургузуун бижиирде, ортумак ниити өөредилгеге хамаарыштыр РФ-тиң ФКӨС-түн негелделеринге, сорулгаларынга даянып, Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак оларның парлатканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл, 2012) деп чижек программаны удуртулга кылган.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредириниң сорулгалары

Өөредилгиз:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдың теориязыныңге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөннөш уткалыг чогаалдарны деңнеп;
- чогаал сайгарарынга ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;
- номчулгага сонугалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга өөредир. Ынчангаш литература, уран чүүлдүн өске-даа хевирлери дег, уругларның мөзү-бүдүжүн хевирлээринге болгаш эстетиктиг көрүжүн быжыглаарынга салдарлыг.

Тыва аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ук эртемнерни өөредириниң кол сорулгазы – аас чогаалы тыва чоннун ада-өгбелериниң чүс-чүс чылдарда чогаадып, сайзырадып келген сөстүн уран чүүлү деп билиндирибишаан, чогаалды амыдырал-биле холбап, ханы сайгарып билир; бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, тыва болгаш хөй националдыг Россия чоннарының культуразын, ооң байлаан, найыралын үнелеп билир; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуңүзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар хамааты кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдыңөзүн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг негелделерин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чогаал кижизидер. Чечен чогаал-биле харылзаа угаап-боданырының арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчының делегейи-биле, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур. Чоннун амыдыралчы байлак дуржулгазындан укталган аас чогаалы, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазы, тыва чоннун эрте-бурунгудан бээр онзагай

культуразы кижиниң мөзүлүг аажы-чаңын үнэзин хевирлээр, чогаал делегейи-биле харылзааны быжыг тудар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп сайгарарынга, оларның чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып билиринге өөредир.

Чечен чогаалда уран сөстүң дузазы-биле чураан амыдыралдың илереп келирин чүглө сеткил хөлзээшкнниң эвес, а медреселдii-биле сайгарып билирин өөредир. Чечен чогаалды төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир көрүп болур. Ону «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес.

Тыва чогаал эртеми ниити филологияның тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларның чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хөй-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртемниң салдары улуг. Чечен чогаалдың дылы дыл эртемниң бүгү адырлары-биле холбаалыг болганда, уруглар сөстүң эстетиктиг функцияларын сайгарар ужурлуг.

10-11-ги класстарга тыва чогаал программаның кол сорулгазы – уругларның чогаал талазы-биле эге болгаш ортумак класстарга алган билиин улам ханыладып, школаның тус-тус угланышкыннарынга дүүштүр өөредип таныштырары. Чаа үениң школалары үстүкү класстарга ниити (үндезин) билигнiң, профильдиг хандыр өөренириниң дээш оон-даа өске угланышкыннарга дүүштүр өөренирин сүмелеп турар болганда, үстүкү класстарның өөреникчилеринге тыва чогаал талазы-биле билигнi чангыс аай программа-биле бээри болдунмас.

Ортумак (долу) ниити өөредилгениң 10-11 класстарынга амгы тыва литератураның төөгү-реалисчи барымдааларлыг шилиндек чогаалдарынга даянып, чоннуң езу-чаңчылдарын, үзел-бодалдарын көргүскен, уругларның эстетиктиг таалалын оттурар, делегей көрүүшкүнүнче, ниитилел сайзыралынче, кижилер аразында харылзааларының болгаш оларның амыдыралдың кол философчу утказынче угланган критиктиг боданышкынын сайзырадыр чогаалдарны шилээн.

Үстүкү класстарга литература-теориялыг, литература-критиктиг ажылдарны бот-тускайлаң номчуп сайгартыр. Литературлуг угланышкыннарның ылгавырының дугайында теоретиктиг билиглерин делгем өөредир. Чогаалдың идея-тематиказын, уран-чеченин өске эртемнер-биле холбап, ханы сайгартыр. Аас болгаш бижимел чугааның нормаларын сагып, эртем-шинчилел ажылының эгезин өөредир.

Уругларга чогаалчы болгаш чогаал дугайында медээни боду дилеп тывар, шинчилээр, эртем угланышкынның бот-тускайлаң ажылдаар арганы бээр. Интернеттен медээлерни литература кичээлдеринге уругларның интеллектуалдыг сайзыралын бедидеринге, номчулгага сонуургалын идепкейжидеринге, чогаал талазы-биле культуразын бедидеринге ажыглаар.

Тыва чогаал эртемни өөредириниң түңнелдери

Өөредилгениң *бот-тускайлаң түңнелдери* өөреникчиниң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бо-углап билиринче, өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шиңгээдиپ алырын медреселдii-биле угап билиринче, хөй чоннарның аразынга хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп. Ону боттандырарынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажил-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап шиңгээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөредиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемни өске эртемниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөредиринче, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң) регулятивтиг (бот-угланышкынның), чаа билиг алырының аргаларын шиңгээттиреринче угланган болур.

Тыва чогаал эртеми 10-гу класска хронологтуг, проблема-тематиктиг принципке үндөзүлгө ажилдап кылдынган. Үндөзүн билиглерин – *чечен чогаалдың проблемасы, чечен чогаал болгаш номчукчу.*

10-гу класстың өөреникчилеринин кол-кол мергежилдери болгаш чаңчыгар чүүлдери

- Тываның сураглыг чогаалчыларының чогаадыкчы ажил-чорудулгазын билир;
- чогаалдың төөгүлүг үе-биле харылзаазын илередип шыдаар;
- авторнуң туружун тодарадып, чогаалчының стилинин онзагайларын ылгап билир;
- литературлуг дылдың нормаларын, чугаа культуразын сагып, чечен чогаалды аянын номчуп, күүсдеип билир;
- чогаалдың идеялыг утказын, пафозун, чогаалчының делегей көрүүшкүнүн сайгарып билир;
- шингээтип алган литература-теориялыг билиглерин практика кырынга ажыглап шингээткен турар уjurлуг.

Өөреникчилер бижимел ажилдарны күүседип тура:

- сөзүглелдин планын, тезистерин тургузуп билир;
- чогаал дылының уран чурумалдыг аргаларын тодарадып билир;
- номчаан чогаалыга хамаарыштыр бодунуң бодалын уран чүүлдүңөске хевирлери-биле холбап, шүгүмчүлелдиг илередип билир;
- бот-тускайлаң номчаан чогаалдарыга хамаарыштыр үнелелдерни бижип билир;
- энциклопедиялыг, тайылбыр, литературлуг словарьларны ажыглап, каталог-биле ажилдап, солун-сеткүүл, телевидение, интернет четкизин ажыглап билир уjurлуг.

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглерин

Өөредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөредилгениң сорулгаларын күүседириңге чугула херектиг өөредилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглерин санитар эпидемиологтуг дүрүмнөр болгаш нормаларга дүгжүп турар уjurлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02).

10-гу класска тыва чогаал эртеминин өөренир чүүлдери

Өөредилге планын ТР-ниң өөредилге болгаш эртем яамызының бадылааны Куулар Д. С, Монгуш А. М. 5-11 класстарга тыва аас чогаалы болгаш литература программасы. (Кызыл: ТывНУЧ, 1994.) база Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак оларның тургусканы ниити өөредилге черлеринин 5-11 класстарыга «Тыва аас чогаалы болгаш литература» (Кызыл, 2013) деп чижек программасынга даянып бижээн.

Өөредилге ному: : Е. Т. Чамзырын, а. Х. Херел. Тыва чогаал. 10 класс. Кызыл, 2022.

10-гу класстың тыва чогаал кичээлдеринин календарь-тематиктиг планы

№	Тема	Онаалга	Үези
1	С.К. Тока «10 сургуул», «Улуг ужар»	Чедир номчуур	
2	С.К. Тока «Улуг Москва, амыр-ла!», «Улуг өөредилге эгелээн»	Чаа амыдылалды кысказы-биле бижиир	
3	С.А. Сарыг-оол «Оскүстүн чалбарыы», «Ынакшыл», «Чараш карак»	Шүлүк доктаадыр	
4	С. А. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу», «Чугааның эгези», «Чиктиг солун чугаалар»	Чедир номчуур	
5	С.А. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу», «Кижилер өскерилген», «Аревэге кирип алдым», «Кызыл хоорай»	Чедир номчуур	
6	С.А. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу», «Чаа дужаал», «Ланчыны карандаш солаан»	Чогаалдың сюжедин бижиир	
7	С. А. Сарыг-оол «Алдын-кыс», ЧТ. Чечен чогаалдың кол-кол методтары.	Конспект	
8	С.Б.Бюрбю «Чаңгыс сөс дээш», «Күскү сесерликке», «Алды айның дүнезинде», «Чуртталганың аялгазы»	Ыры өөренир	
9	С.Б. Бюрбю «Үем болгаш үе-чергем дугайында»	Чогаалдың тема, идеязын тодарадыр	
10	О.К. Саган-оол «Дөспестер»	Кол маадырларга характеристика бижиир	
11	О.К. Саган-оол «Дөспестер»	План тургузар	
12	О.К. Саган-оол «Дөспестер»	Сюжеттиг сайгарылга	
13	И.У. Бадра «Арзылаң Күдерек»	Номчуур	
14	И.У. Бадра «Арзылаң Күдерек»	Кол маадырның омур-хевирин бижиир	
15	И.У. Бадра «Арзылаң Күдерек»	Сюжеттиг с айгарылга кылыр	
16	С.О.Тамба «Мээң байым», «Амыдырал хеми», «Аалдап четсе», «Сөзүм утпа», «Капитан Гастеллога»	Шүлүк шээжилээр	
17	С.О.Тамба «Амыргылаар. Аттың тывылганы», «Тайга ному», «Аңнар чизези», «Кичээнинер!»	Тургузуун сайгарар	
18	С.О.Тамба «Дой», «Кел дивээн аалчылар», «Дииннер көжүлдези», «Чарлыышкын»	Номчуур	
19	К.Ч. Тоюң «Көгөрим», «Ыраажы кыс»	Шээжилээр	
20	А.С. Пушкин «Тураскаал», «Хоругдаттырган кижии», «Сибирье»	Орус дылда шүлүү-биле деңнээр	
21	М.Ю.Лермонтов «Салгын хемези», «Булуттар», «Төрээн чурт»	Орус дылда шүлүү-биле деңнээр	
22	С.С.Сүрүн-оол «Көк-көк даглар», «Ак», «Ногаан ортулук»	Номчуур	
23	С. С. Сүрүн-оол «Ногаан ортулук»	Темазы кандыгыл?	
24	С.С. Сүрүн-оол «Тывалаар кускун»	Номчуур	
25	М.Б. Кенин-Лопсан «Сонеттер», «Чүгүрүк-Сарала»	Номчуур	

26	М.Б. Кенин-Лопсан «Чүгүрүк-Сарала», «Роман дугайында билиг»	Конспект	
27	«Буян-Бадырғы», «Буян-Бадырғының төрүттүнгени», «Буян-Бадырғының өөредилгези», «Буян-Бадырғының кудазы»	Номчуур	
28	«Ноян биле агай», «Улуг шуулган», «Буян-Бадырғының сөөлгү дүнези»	Сэжеттиг сайгарылга	
29	Ю.Ш.Кюнзегеш «Саргатчай», «Арат оглу ужуп үнген», Ожук даштары «Шүлүктерниң дөзези», «Тожу кижиге хоорайда», «Шүлүкчүнүн орнукшулу ыржым, ширин. Тыва литературада чечен чогаал критиказы	Конспект	
30	Э.Хемингуэй «Ашак биле далай»	Кол маадырларга характеристика бижиир	
31	Т.Г.Шевченко «Дүш», «Чагыг»	Шээжилээр	
32	С.П. Щипачев «Улуг-Хемим», «Кызыл», «Ынакшылды туюулундан камнап чоргар»	Тургузуун сайгарар	
33	Р.Гамзатов «Төрээн дыл», А.Адаров «Көшкүн чон»	Шээжилээр	
34	Н. Бельчегешев (Койа Бельчек). «Ырлап чор мен», М. Чебодаев «Крепин». Литература- амыдыралдың көрүнчүү»	Конспект	